

ють шкоди таким конституційним благам, як честь, гідність, добре ім'я, недоторканність приватного життя. Дифамаційні зловживання правом зумовлені неконституційними інтересами і цілями дифаматора та виражаються у конкретизованих формах недобросовісного користування свободами слова та інформації [10, с. 22]. Дане трактування сутності подібного роду зловживань, виконане на основі положень теорії конституційного правозастосування, не співпадає з позицією тих авторів, що розглядають зловживання правом як особливий різновид правопорушення або ототожнюють його із ним. Прикладом приниження честі і гідності особи зі злим наміром шляхом розповсюдження відомостей про таку особу є так званий «чорний піар», а також дифамаційні зловживання свободою слова з боку засобів масової інформації, що, у свою чергу, сприяють встановленню несправедливого (неконституційного) суспільного правопорядку та створюють умову для вчинення зловживань у різних сферах. Отже, фактично дифамація в контексті здійснюваного дослідження являє собою зловживання свободою слова та інформації. Для загальнотеоретичного дослідження даний вид зловживання правом є специфічним та має суто галузевий характер, але водночас є наочним прикладом практичного втілення категорії зловживання правом та її межування між правопорушенням та формально законним діянням, чим і викликає особливу наукову зацікавленість.

З усього вищезазначеного ми можемо зробити загальний висновок, що не завжди зловживання правом має характер правопорушення, але воно завжди буде порушенням права як соціальної цінності. Як бачимо, правова природа досліджуваної категорії має двоїстий характер, що породжує складність у процесі здійснення юридичної кваліфікації даного правового явища. Ця проблема мала б знайти вирішення у досягненні єдності розуміння поняття «зловживання правом» як на доктринальному, так і на законодавчому рівні, але це вже питання практичної нормотворчості.

Список використаної літератури:

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. – СПб., 1890–1907. – Т. 82.
2. Чвялева Е.В. Роль юридической квалификации в механизме правового регулирования // XXVII съезд КПСС и развитие теории государства и права: Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1987.
3. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: В 2 т. – М., 2004. – Т. 1.
4. Пермяков Ю.Е. Правовые суждения. – Самара, 2005.
5. Власенко В.Н. Конкретизация права и юридическая квалификация // Конкретизация законодательства как технико-юридический прием нормотворческой, интерпретационной, правоприменительной практики. – Н. Новгород, 2008. – С. 346-350.
6. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): Навч. посіб. / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К., 2008.
7. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учеб. – Харьков, 2000.
8. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2001.
9. Алексеев С.С. Теория государства и права: Учеб. для юрид. вузов и факультетов. – М., 2004.
10. Смирнова А.А. Диффамация как правонарушение и злоупотребление правом : конституционно-правовой аспект: Автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. – Тверь, 2008.

Надійшла до редакції 16.02.2012

ЦУРКАН О.В., здобувач
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74.08 : 340.114.5

ФУНКЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена розкриттю функцій правосвідомості, що формує наміри людей реалізувати свої різнобічні інтереси шляхом встановлення певного порядку в суспільстві, адже правосвідомість впливає на право через мотивацію поведінки індивідів, стаючи важливим інструментом реалізації правових норм.

Ключові слова: правосвідомість, система функцій, право, пізнавальна функція, регулятивна функція, творча функція, культурні особливості правосвідомості, професіоналізм, правовий світогляд.

Статья посвящена раскрытию функций правосознания, которое формирует намерения людей реализовать свои разносторонние интересы путем установления определенного порядка в обществе, поскольку правосознание влияет на право посредством мотивации поведения индивидов, становясь важным инструментом реализации правовых норм.

Ключевые слова: правосознание, система функций, право, познавательная функция, регулятивная функция, творческая функция, культурные особенности правосознания, профессионализм, правовое мировоззрение.

The article deals with disclosure of sense of justice functions, which is forming the intentions of people to realize their various interests by means of establishing definite order in society, as far as sense of justice makes influence on law by means of individuals behavior motivation, and becomes the significant instrument of legal norms realization.

Keywords: sense of justice, system of functions, law, cognitive function, regulative function, creative function, cultural features of sense of justice, professionalism, legal outlook.

Правосвідомість працівників органів внутрішніх справ – це віддзеркалення у свідомості персоналу органів підрозділів внутрішніх справ як професійної групи чинного права України, оцінок у правових поняттях і категоріях посадових прав, обов'язків, заборон, дозволів, юридично значущих фактів і видів відповідальності за невиконання або неналежне виконання службового обов'язку, інших урегульованих правом відносин та уявлень про бажаність правових розпоряджень. В умовах побудови правової держави зростають вимоги до рівня правосвідомості працівників органів внутрішніх справ. Відповідно до цієї тенденції, на перший план висувається необхідність постійно підвищувати, розвивати й удосконалювати правосвідомість працівників органів внутрішніх справ України.

Значний внесок у дослідження даної наукової проблеми зробили такі вчені, як Б. Ананьєв, Т. Андрусак, В. Бабаєв, В. Бабкін, Л. Божовіч, О. Бодальов, І. Ільїн, С. Комаров, В. Копейчиков, В. Котюк, В. Лазарєв, М. Матузов, А. Малько, О. Мельничук, С. Рубінштейн, В. Столін, І. Чеснокова, Є. Шорохова.

Мета даної статті полягає у дослідженні функцій правосвідомості працівників органів внутрішніх справ, адже система функцій права має специфічну мету, цінності, настанови, а також характерні засоби їх утілення в реальність, тому в змістовому аспекті функціональна характеристика права й правосвідомості – це лише повторення того, що говориться про інші форми суспільної свідомості.

Правосвідомість – це супутник права. Існування права нероздільне з ідеалізацією волі та свідомості людей. Вимоги й норми суспільного життя не можуть бути сформульовані як юридичні права та обов'язки суб'єктів доти, поки не „пройдуть” через свідомість людини. З іншого боку, реалізація права – це, по суті, процес інтеграції норм у правосвідомість народу, соціуму, соціальних груп.

Зв'язок права і правосвідомості має характер взаємодії, тобто такого співвідношення, в якому між цими явищами виникає взаємна залежність. З одного боку, розвиток і стан правосвідомості багато в чому зумовлений законодавством. Право як могутній засіб морального й інтелектуального впливу активно сприяє розвитку правових уявлень і почуттів. З іншого – право й законодавство як позитивні феномени державного правопорядку перебувають у „силовому полі” правосвідомості, що сформувалася в суспільстві, обмежені нею, й залежать від неї в процесі як правотворчості, так і правореалізації [1, с. 621].

Роль правосвідомості в правотворчій діяльності полягає передусім у тому, що свідомість у формі правової ідеології виступає провідною детермінантою сучасного правотворення. Формування права через суспільно розроблену правотворчу процедуру передбачає чітко виражені стадії підготовки законопроектів, серед яких принципово важливі такі, як попереднє вивчення думки громадян і правозастосовувачів про необхідність регулювання певного питання, сфери суспільних відносин, створення концепції майбутнього нормативного акта, яка в систематизованому вигляді встановлює межі, завдання, засоби й можливі результати правового регулювання.

Зрозуміло, що на цих стадіях правосвідомість відіграє провідну роль – як у вигляді психологічних очікувань і намірів людей у галузі права, так і у формі філософських, соціально-економічних і політичних принципів та уявлень про необхідне впорядкування тієї чи іншої сфери суспільних відносин.

Таким чином, правосвідомість надає єдино можливий для генези права „будівельний матеріал” у вигляді почуттів, думок, уявлень різних суб'єктів законотворчого процесу – фізичних і юридичних осіб – усій духовній культурі суспільства.

Держава, формулюючи юридичні норми, передусім має спиратися на правосвідомість і правову культуру народу. Практика правотворчості в Україні містить низку прикладів вирішального впливу правової свідомості депутатів, уряду на розробку законів та інших нормативних актів (досить згадати обговорення й вирішення питань про приватну власність, податки тощо).

Але ця загальна тенденція не проявляється автоматично в усіх сферах громадського життя, стосовно різних прошарків і груп населення. На буденному масовому рівні правосвідомість переважно лише відображає вимоги соціальної реальності, а не активно впливає на реальність. Інакше кажучи, питання про систему функцій правосвідомості має вирішуватися в максимальному наближенні до реальності [2, с. 407].

Під функціями правосвідомості слід розуміти способи ідеального буття людини й суспільства, які сприяють реалізації основних напрямків і цілей права, збереженню й розвитку права як системи. Функції правосвідомості можна зрозуміти за результатами діяльності її суб'єктів.

До основних функцій правосвідомості, на нашу думку, слід віднести відображальну, регулятивну і творчу. Всі інші розрізняються в межах трьох названих, і залежно від рівня конкретності аналізу може бути виокремлено досить багато функцій.

Суть відображальної функції полягає в тому, щоб відтворити явища правової реальності, чинне право за допомогою певної суми знань, понять, уявлень, оцінок, поглядів тощо.

Засобами пізнавальної функції у правосвідомості виробляється певна сума правових знань (ідей, категорій, поглядів, уявлень, тощо), яка є результатом інтелектуальної діяльності [3, с. 386-387]. За її допомогою правосвідомість формує розуміння права не на основі безпосередньо видимого в повсякденній практиці, в безпосередньому оточенні людини (інакше таке пізнання не дуже відрізнялося б від відображення), а на основі виявлення закономірностей правового життя, прихованих від безпосереднього сприйняття рушійних сил, механізмів і засобів.

Але правові знання завжди збуджують у людини певне ставлення, тобто оцінювання. Оцінювальна функція породжує певне емоційне ставлення особи до різних сторін і явищ правового життя на основі досвіду і правової практики. Емоційне ставлення відображається при визначенні вагомості державних знань у конкретній ситуації чи в перспективі з погляду індивіда, групи, суспільства. До змісту правосвідомості належать чотири види оцінювання: права (його принципів, норм, інститутів); правової поведінки суб'єктів, об'єктів діяльності (злочинів, злочинців, правопорушників); правоохоронних органів (прокуратури, адвокатури, суду, юстиції, органів внутрішніх справ і їхньої діяльності). Результатом оцінки є визнання поведінки правомірною чи протиправною, а якщо протиправну поведінку демонструє спеціальний суб'єкт (посадова особа, працівник правоохоронних органів на службі чи у зв'язку зі службою), також визнання порушення законності.

Рефлексивна функція пов'язана з інтелектуальним самоконтролем, з освоєнням суб'єктом правової реальності, з процесами самосвідомості; крім того, вона передбачає самооцінку людиною своєї правової поведінки. Правова рефлексія тісно пов'язана зі здійсненням творчої функції правосвідомості.

Регулятивна функція є центральною системою серед функцій правосвідомості з урахуванням саме її природи. Регулювання означає, з одного боку, спрямування до дії, наказ чи стимуляцію відповідного вчинку, поведінки, з іншого – встановлення меж поведінки, заборона виходити за ці межі. Названа роль правосвідомості впливає передусім з основного соціального призначення права – регулювати діяльність людей у різних видах суспільних відносин відповідно до державної волі народу, вираженої в законі, яка забезпечує баланс інтересів особи, суспільства й держави.

Правосвідомість відіграє регулятивну роль у процесі правореалізації, в тому числі в процесі вирішення юридичних справ, прийняття правозастосовних актів, усіх видів конкретних юридичних рішень. Тут діє професійна юридична правосвідомість [4, с. 173-175].

Одна з особливостей правосвідомості полягає в тому, що вона є нормативною, зобов'язує до певних дій на основі й за результатами співвідношення можливих варіантів поведінки з правовими принципами та нормами. Нормативне вираження суспільних цілей та інтересів, прав та обов'язків громадян є змістом нормативної функції правосвідомості як різновиду регулятивної функції.

Однак оскільки право має не тільки нормативну, а й ціннісну природу, то регулятивна функція правосвідомості здійснюється також засобами правових настанов і ціннісно-правових орієнтацій, що синтезують у собі всі інші джерела правової активності. Результат цієї регуляції – поведінкова реакція у вигляді правомірної чи протиправної поведінки.

Тому в межах регулятивної функції слід виокремити як відносно самостійну ціннісно-орієнтаційну функцію.

Практика свідчить, що чим вищий рівень правосвідомості, тим яскравіше виражена її регулятивна роль у приведенні поведінки у відповідність до норм права, тим міцніше законність і правопорядок. Правосвідомість також виконує творчу функцію, яка має складну внутрішню будову. Сутність творчої функції проявляється в активному, діяльнісному ставленні суб'єкта до правової реальності, в здатності правосвідомості ідеальними засобами створювати правові ідеали й уявлення про соціальний оптимум суспільних відносин, нові правові поняття й відносини, що закріплюються в нормативно-ціннісній будові права.

Правосвідомість, по суті, є однією з форм професіоналізму працівників органів внутрішніх справ і являє систему правових ідей, поглядів, думок і уявлень як у галузі правотворчості, так і практичного застосування права у житті суспільства. Правосвідомість має різнобічну, розгалужену за структурою та змістом суть, зумовлену різними чинниками. Вона є категорією, яка в аспекті її виникнення, суті та еволюції чітко визначена історично, економічно й соціально. Правосвідомість формується й розвивається на базі суспільної свідомості та її ідей (філософських, світоглядних, політичних, моральних тощо), що стосуються явищ суспільного життя і характеру дій людей, суспільних відносин, інтересів та потреб, які зумовлені економічною та політичною основою суспільства.

Особливості правосвідомості працівників міліції, актуальні у сфері управлінської діяльності органів внутрішніх справ, визначаються станом правових знань, умінь і навичок, що визначають правовідносини, соціально-правові установки та орієнтації, відчуття й звички, правовий світогляд і правову культуру.

Правові знання працівників правоохоронних органів включають відомості про правову діяльність, які в процесі професійної службової діяльності стають формою правової свідомості. Правомірна поведінка працівника ОВС з підтримки правопорядку, розвиток позитивних правових навиків, установки на правомірну поведінку і відносини, зокрема в управлінській сфері, неможливі без формування глибокого й точного знання закону. Саме знання законів, теоретичні пізнання у галузі права є фундаментом формування правових звичок і установок та адекватних форм професійного реагування, важливість яких незаперечна в управлінських комунікаціях ОВС.

У цілому можна стверджувати, що чим більше професійні пізнання у галузі права, тим вища юридична майстерність працівника та його керіваність. Без знання й розуміння об'єктами управління правових норм немислима обґрунтована, точна і правильна оцінка ними правових явищ, формування ціннісних установок та орієнтацій, адекватних їх службовій діяльності.

Набуття правових знань необхідне всім громадянам, але особливе значення воно має для посадовців правоохоронних органів. Вони виконують важливу роль не тільки для підвищення загальної правової культури, але передусім для вироблення й ухвалення правильних рішень, зокрема управлінських, вибору правомірної лінії поведінки у найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Пізнавальний та оцінний показник правосвідомості виконує важливу регулятивну функцію.

Спотворені уявлення про правові розпорядження (так зване незнання права), отримання інформації про право і закони не з офіційних, а випадкових, на побутовому рівні, джерел здатні породити суттєві деформації у правовій поведінці, спричинити серйозні порушення законності й конфлікти із законом. Знання права працівником ОВС передбачає не лише його осмислення, але й можливість варіативного, адекватного сприйняття ситуації, використання його при виконанні службових завдань. Важливе розуміння основних принципів права та особливостей його реалізації, осмислення цінності і взаємозв'язку законодавства, правосуддя, духовності й моралі.

Зміст професійних знань працівника органів внутрішніх справ включає знання про право як соціокультурне явище і знання чинного законодавства, особливо тих його норм, які дозволяють продуктивно здійснювати професійну діяльність, зокрема, у сфері внутрішньосистемного управління органів внутрішніх справ. Таке знання є основою не тільки професійного кругозору і правового мислення в цілому, але й управлінської культури учасників внутрішньосистемних комунікацій.

Правові знання, які працівник органів внутрішніх справ використовує щодня в ролі суб'єкта та об'єкта управління у найрізноманітніших ситуаціях, закріплюються, доповнюються алгоритмізованими діями, переходячи в розряд професійних, у тому числі управлінських, умінь і навичок (з позицій психології навичка визначається як автоматизоване уміння, з погляду педагогіки – самостійно виконуване уміння).

Показником сформованості правових знань і умінь суб'єктів та об'єктів управління ор-

ганами внутрішніх справ є здатність переносити їх на рішення різних варіативних завдань, з якими зіштовхуються співробітники правопорядку, здійснюючи управлінські рішення.

Участь в управлінських і правових відносинах породжує певне психологічне сприйняття окремих елементів системи права і права в цілому, а це має важливе значення при формуванні ціннісного ставлення до права, зміцнення його авторитету в суспільстві, особливо в системі соціального управління.

Працівник органів охорони правопорядку своєю поведінкою повинен показувати приклад поважного ставлення до закону [5, с. 3]. Важливість цього моменту пояснюється рядом обставин.

1. Повага до права викликає зміну внутрішнього ставлення до виконання службових обов'язків, які повинні сприйматися не просто як веління посадової особи, наказ, а як усвідомлений обов'язок з виконання розпоряджень закону.

2. Повага до закону особливо ефективно формується при безпосередньому контакті з правовими явищами в процесі реалізації функціональних обов'язків по службі, оскільки вона є умовою якісного виконання поставлених перед об'єктом управління службових завдань.

3. Професійне ставлення до права, повага до закону передбачає не тільки глибоке усвідомлення його необхідності, але й постійну готовність до підтримки авторитету права, що не виключає критичного аналізу окремих його компонентів.

На правові відчуття працівників органів внутрішніх справ впливають їх індивідуально-психологічні особливості, професійний досвід, необхідність постійної оцінки правових явищ. Позитивними, особливо значущими для продуктивності управлінських комунікацій є відчуття поваги до закону, правосуддя, впевненість у власній компетентності, усвідомлення службового обов'язку і соціальної значущості правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ.

Соціально-правові настанови працівників правоохоронних органів є вагомим елементом правосвідомості, оскільки повага до закону – це міцне переконання у його високій цінності для всіх членів суспільства, виражене в орієнтації суб'єктів на безумовну правомірну поведінку [6, с. 134]. Головним же носієм поваги до закону є оцінно-настановчий блок правосвідомості.

Соціально-правові настанови працівників органів внутрішніх справ тісно пов'язані з особливостями їх службової діяльності, тобто залежать від тієї соціальної ролі, яку вони реалізують у житті, а також від їх загальної спрямованості і звичок. Соціально-правові настанови яскраво виявляються в діяльності об'єктів управління органами внутрішніх справ. Правові звички, стереотипи правомірного, як і протиправної поведінки, також є компонентом правосвідомості працівників органів внутрішніх справ.

До елементів правосвідомості працівників органів внутрішніх справ традиційно відносять правовий світогляд. У філософії світогляд визначається як система поглядів людини на світ, суспільство і саму себе. Правовий світогляд відображає правові настанови особи, погляди на право та його регулятивну роль.

Правовий світогляд можна трактувати як систему найважливіших і найбільш узагальнених правових поглядів, уявлень, що характеризують ставлення людей до оточуючої їх правової дійсності. Базисом правового світогляду працівників органів внутрішніх справ є правові погляди, духовність, моральність і мораль, що відповідають вимогам правової культури і відображають дух часу.

Правосвідомість поділяється на індивідуальну (персональну) та колективну (корпоративну). Індивідуальна правосвідомість – це комплекс знань, відомостей, поглядів і потенційного ставлення до права і правових явищ у свідомості працівника органів внутрішніх справ. Колективна (корпоративна) правосвідомість – це те загальне, що стосується певного професійного співтовариства, що відрізняє свідомість однієї професійної корпорації від іншої (наприклад, правосвідомість слідчих, адвокатів тощо).

Професійна правосвідомість – це свідомість груп громадян, які виконують певну регулярну (що повторюється) службову діяльність, в якій передбачається дотримання або застосування спеціальних правових норм, пов'язаних з їх професійними заняттями.

Від працівників органів внутрішніх справ потрібне глибоке знання відповідних нормативних розпоряджень і беззастережне, позитивне ставлення до їх дотримання.

Питання професійної правосвідомості є предметом особливої уваги ще й тому, що рівень правосвідомості працівників правоохоронних органів належить сьогодні до ключових

суб'єктивних чинників, що визначають рівень захисту особи, суспільства і держави від антигромадських посягань. Психологічний складник правосвідомості (його пізнавальна, оцінна і регулятивна сторони) повною мірою стосується професійної правосвідомості. Порівняно з буденною правосвідомістю в професійній правосвідомості особливий акцент робиться на пізнавальний складник, тобто на знання права й уміння його виконувати, застосовувати й охороняти. Якщо від пересічного громадянина не можна вимагати докладного знання права, то працівники правоохоронних органів повинні володіти спеціальними знаннями права й навичками його службового використання. Якщо реальна поведінка громадян у правових ситуаціях визначається, як правило, їх ціннісною орієнтацією і знанням моральних правил та правових принципів (а не знанням конкретних правових розпоряджень і заборон, про які вони судять, виходячи з етичних норм), то для професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ цього недостатньо. Очевидно, що без знання права та здатності до його точного застосування, без уміння захищати права й інтереси громадян, суспільства і держави від порушення законів, без здатності та уміння розкривати злочини, збирати докази, необхідні для подання до суду, працівнику ОВС не можна успішно виконувати свої функціональні обов'язки.

Для працівників органів внутрішніх справ України їх професійна правосвідомість є основною умовою успішної та ефективної реалізації службових завдань і персоналізації внутрішньосистемних управлінських відносин. Несформована правосвідомість нерідко є причиною протиправної поведінки серед працівників органів внутрішніх справ.

Передумовою вдосконалення діяльності правоохоронних органів України є висока професійна правосвідомість працівників. Вона реалізується не тільки через досконале знання правових норм, але й внутрішнє отождолення з ними. Важливою є здатність на високому професійному рівні тлумачити й відповідально оцінювати будь-який випадок порушення правових норм.

Професійна правосвідомість працівників ОВС зумовлена їх службовими завданнями, повноваженнями, обов'язками, компетенцією, а також ставленням до „об'єкта дії”, і не в останню чергу ставленням до інших органів, суб'єктів та громадян, з якими вони контактують при виконанні службових завдань.

Правосвідомість працівників органів внутрішніх справ слід також розглядати в тісному зв'язку з політичною і моральною свідомістю. У повсякденному житті важко відрізнити, які знання, позиції належать до правосвідомості, а які – до політичної, моральної або інших форм свідомості. Йдеться про так званий сплав форм свідомості, тому диференціювати їх можна лише теоретично. Звідси випливає, що формування правових навичок, майстерності, звичок і стереотипів відповідної закону поведінки і дій, а також досягнення необхідного ступеня й якості правової культури працівників органів внутрішніх справ перебуває у безпосередній залежності від їх морально-політичної зрілості, яку необхідно постійно вдосконалювати через реалізацію духовних начал у правоохоронній діяльності.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що професійна правосвідомість працівників органів внутрішніх справ повинна сприяти формуванню в них ініціативної і зацікавленої правової позиції, що спирається на послідовне дотримання законності при поважному ставленні до професійної правової деонтології. Як представник і носій владних повноважень працівник органів внутрішніх справ повинен завжди у своїх діях служити прикладом послідовного дотримання розпоряджень закону.

Список використаної літератури:

1. Теория государства и права: Курс лекций. – М., 2004.
2. Мухаев Р.Г. Теория государства и права. – М., 2002.
3. Проблемы общей психологии права и государства. – М., 2002.
4. Абдулаев М.И. Теория государства и права. – СПб., 2003.
5. Кудрявцев В.Н. Правосознание юристов // Советская юстиция. – 1974. – № 10. – С. 3.
6. Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность. – Львов, 1985.

Надійшла до редакції 20.02.2012

